
Frankfurter, David (2006). *Evil Incarnate: Rumors of Demonic Conspiracy and Ritual Abuse in History.*

Princeton: Princeton University Press, 286 s., ISBN: 9780691136295.

František Novotný, FF MU, Ústav religionistiky

Kniha Davida Frankfurtera *Evil Incarnate* byla sice vydána již v roce 2006, v češtině ale dosud nevyšla a její témata zasahují do aktuálních diskuzí o nábožensky motivované perzekuci nebo o obviněních vznášených proti menšinovým náboženským skupinám. Považuji proto za užitečné ji na stránkách *Sacra* představit.

David Frankfurter, badatel působící v současnosti na religionistickém pracovišti Boston University, napsal svou knihu jako závěrečný výstup z dlouhodobějšího výzkumu motivovaného kontroverzemi kolem údajného satanistického zneužívání dětí (SRA), tedy série afér, které v 80. a na začátku 90. let otřásly společností zejména v USA a v západní Evropě. Frankfurtera, původně badatele v oblasti antických náboženství, zaujaly aféry především ze dvou důvodů: zaprvé, v populárních příbězích, městských legendách nebo i soudních obviněních se objevují značně standardizované, téměř uniformní líčení satanistických nebo obecněji anomických¹ spiknutí a s nimi spojených rituálů. Zadruhé, široké vrstvy lidí, zahrnující často i orgány činné v trestním řízení, bývají ochotny příběhům o takových bizarních spiknutích a rituálech věřit.

Odpověď na tyto otázky hledá David Frankfurter v knize, kterou pojal jako rozmáchlou antropologickou studii, mapující dlouhá časová období a pracující s materiálem z mnoha oblastí světa včetně Afriky, Oceánie nebo jižní Ameriky. Jeho výchozím argumentem je, že ačkoliv musejí být jednotlivé případy hysterie, propuknuvší v souvislosti s údajným spikleneckým uctíváním zla, zkoumány v prvé řadě ve svém bezprostředním historickém kontextu, objevují se v jejich struktuře pravidelnosti, které ukazují na přítomnost obecnějších jak kulturních, tak psychologických vzorců spojujících lidské jednání.

Svou knihu rozdělil Frankfurter do sedmi hlavních kapitol; jako první z nich je ovšem vedena obecná předmluva. V druhé kapitole se Frankfurter věnuje systematizaci představ o působení nepřátelských či ambivalentních sil do podoby démonologických soustav a soustředění moci nad těmito silami do chrámů a kultických center. V tom navazuje na poznámky z předmluvy, v níž nastiňuje základní okolnosti, za nichž obvykle představa spiknutí se silami zla ožívá. Takovou okolností je podle něj především střet terminologie, způsobu myšlení a společenských struktur vztažených ke „globálnímu“ nebo dokonce kosmickému pojetí světa (a případně kultu) s „lokální“ perspektivou, operující s řadou převážně

¹ Z řeckého *a-nomos* = *ne-zákon*, tedy neuznávaní či mařící zákon, v širším slova smyslu řád.

nevyzpytatelných sil, působících zcela konkrétním způsobem na lidské životy. Při takovém střetu se podle Frankfurtera z místního podivína může v očích sousedů stát protagonista satanského spiknutí a z místních duchů krajiny reprezentace ďábla. Tyto tendence Frankfurter nevidí jako zcela samovolné, ale jako podněcované snahou náboženských profesionálů o centralizaci kultické moci (včetně moci nad zlými duchy) z místních svatyní a božišť do chrámu. Analogický účinek přikládá Frankfurter také intelektuální centralizaci kultu do prostoru autoritativního textu.

Třetí kapitola navazuje na toto téma pojednáním o roli institucí a expertů pro boj se zlem (především vymítačů démonů a zlých duchů) v šíření představ o spiknutí a potíráním domnělých spiklenců. Sama autorita specialisty pro boj se zlem bývá podle Frankfurtera založena, vedle jeho individuálního charismatu a schopnosti přeznačit „lokální“ představy v rámci „globálního“ systému, na autoritě centrální a centralizující instituce (kultu, politické moci), jíž se specialista zaštiťuje.

Čtvrtá kapitola je věnována představám o rituálech uctívání zla. Frankfurter zde rozebírá problematiku *jiného* a jeho roli v konstrukci obrazu anomických rituálů. V této kapitole se patrně nejsilněji projevuje původní autorova specializace historika antiky, když podkládá svá tvrzení řadou příkladů představ o cizích, převážně maloasijských, kultech v době starověkého Říma. Sleduje ale představy o uctívání zla nejen u expandujících kultur, projektujících své *jiné* do málo probádaných kolonií a oblastí výbojů, nýbrž, v souladu s ústředním argumentem knihy, kterým je vznik představ o spiknutí zla na střetu „globálních“ a „lokálních“ struktur, uvádí i příklady příběhů o spiknutí zla z rozvojových oblastí Afriky, v nichž je Satan reprezentován postavami, které částečně přejímají charakteristiky duchů a postav z místních mýtů, zároveň ale disponují technologiemi (počítače, výpočetní centra), jež pro obyvatele představují z vnějšku přicházející euroamerickou civilizaci. Analogie k těmto dějům hledá Frankfurter i v případech honů na čarodějnice na rané novověkém evropském venkově.

V páté kapitole se Frankfurter zaměřuje na prvek fascinace *jiným*, který doprovází představy o zlu a zejména o jeho reprezentaci v rituálu. Znovu se věnuje pozdně antickým představám o maloasijských kultech (kult Kybélé apod.) a v širokém historickém rozhledu vedle nich staví časně koloniální představy o kultech jihoamerických indiánů. Frankfurter zdůrazňuje podstatný erotický apel těchto představ (únosy evropských žen a jejich rituální zneužívání, obscénnosti, které mají domorodci provozovat mezi sebou) a představuje ho jako základní stavební prvek atraktivity těchto představ, jenž je nakonec přítomen i v moderních příbězích o sexuálních otrokyních satanistických sekt a také, nikoliv nezajímavě, v příbězích o únosech žen do UFO, které Frankfurter vidí jako moderní variantu příběhů o napadení demony. Fascinaci líčením sexuálně agresivních obscénností se snaží vysvětlit pomocí psychoanalytických teorií primárního myšlení, což ovšem ve výsledku nepůsobí příliš přesvědčivě a v kontextu kulturně a sociálně antropologicky laděné práce představuje poněkud vybočení z kompozice.

Menší pozornost věnuje Frankfurter tématu sexuálně agresivních čarodějnic a ženských démonů. Vznáší hypotézu, podle níž jsou představy o takových bytostech atraktivní především pro ženy, které skrze ně mohou alespoň prostřednictvím fantazií vybočit z pevně určených genderových rolí. Nepodkládá ale svou domněnku

evidencí, která by jí poskytla pevnější základnu. Totéž platí o snaze vysvětlit pomocí psychoanalýzy atraktivitu narativů o kanibalismu.

Šestou kapitolu věnoval Frankfurter performancím potvrzujícím existenci konspirace zla. V této části vytyčil termíny přímé (jednání údajných spiklenců nebo posedlých osob) a nepřímé (jednání svědků a bojovníků proti zlu) mimetické performance. Z této klasifikace ale po teoretické stránce nevytěžil mnoho. Kapitola se tak stává spíše shrnutím poměrně známých skutečností o vynucování přiznání na údajných spiklencích nebo exorcismech údajně posedlých na jedné straně a výpovědích údajných obětí na druhé. Kapitola navíc obsahuje pasáž o současném satanismu jako „přímé mimetické parodii“ využívající populární představy o uctívání zla jako součást mladistvé rebélie, v níž Frankfurter nechtěně prozrazuje nepřilištlivou hlubokou znalost tématu a vesměs opakuje klasifikace současného satanismu vypracované autory z okruhu antikultovních hnutí, s nimiž přitom v rámci celé knihy vede ostrou polemiku.

Tato polemika nejvýznamněji vystupuje na povrch v závěrečné sedmé kapitole, v níž se Frankfurter pouští do téměř moralistního bilancování bojů proti zlu a jeho stoupencům, přičemž se staví proti možnosti reálné existence širokých anomických konspirací a připomíná, že například rozličné praktiky exorcismu si vyžádaly mnohonásobně více lidských životů, než ojedinelé zločiny spojené se satanistickou symbolikou.

V závěrečné kapitole, která může na leckoho působit v kontextu striktně akademicky pojaté knihy jako pěst na oko, David Frankfurter nejvýrazněji realizuje svá post-osvěcenská teoretická a ideová východiska, k nimž se v knize několikrát explicitně přihlásil. Toto přihlášení oceňuji jako jasné a transparentní odkrytí výchozí pozice a domnívám se, že autorovi tato pozice umožnila napsat pro (nejen) antropologii náboženství zajímavější práci, než jaká by mohla vzejít ze spekulací o existenci či neexistenci středověkých luciferských herezí nebo moderních tajných satanistických konspirací. Frankfurterovi se po většinu knihy (až na několik poměrně zbytečných odboček, z nichž nejvýraznější je použití psychoanalytické teorie) podařilo sledovat jasnou ústřední argumentační linku, která svým důrazem na náboženskou centralizaci a profesionalizaci navazuje na teorie zastupované v religionistice například Jonathanem Z. Smithem nebo Robertem I. Moorem v mediévistice. Svou časovou rozmáchlostí navazuje kniha (na několika místech explicitně) na klasickou práci Normana Cohna *Europe's Inner Demons*, zatímco geografickou pestrostí uváděných příkladů se blíží klasickým antropologickým školám první poloviny 20. století nebo ještě i Lévi-Straussovskému strukturalismu, který Frankfurter rovněž příležitostně zmiňuje, ačkoliv se na něj neodvolává příliš konkrétně.

Právě značná rozmáchlost knihy může vyvolávat otazníky a působit jako roztržité a nespolehlivé mávání dekontextualizovanou evidencí, na druhou stranu právě tento přístup umožnil Frankfurterovi budovat antropologickou teorii, která si nárokuje širokou platnost v řadě kulturních kontextů. Pokud jde o nosnou linii knihy (střet „lokálního“ a „globálního“), Frankfurterovi se daří ambice naplňovat, některé teoretické koncepty, jako například klasifikace přímé a nepřímé mimetické performance, ale nebyly vytěženy do přílišné hloubky.

Převažující práci pouze se sekundární literaturou, kterou Frankfurterovi vytýkala část recenzentů (jmenovitě zejména Heidi Marx-Wolfová²) pokládám za nezbytnou daň odvedenou šíří autorova záběru, problém ale představuje značně omezená znalost byť i sekundární literatury u témat, jako jsou středověké tažení proti herezi nebo současný satanismus. Frankfurterovi tak například téměř zcela uniká obrovská míra návaznosti narativů o čarodějnických sabatech, které vidí jako produkt centralizujících tendencí patnáctého století (jejich přítomnost sama o sobě je poněkud sporná), na líčení orgiastických rituálů heretiků, objevujících se na Západě už ve století jedenáctém.

V celkovém hodnocení kniha Davida Frankfurtera obtočí především jako možný široký teoretický základ pro potenciální studie na antropologická témata jako imaginace, fáma nebo perzekuce, nejvýznamněji samozřejmě na témata spiknutí a konstrukce obrazu zla. Svými interdisciplinárními ambicemi (antropologická studie využívající bohatý historický materiál, navíc s ambicemi využít poznatky psychologie nebo i sociologie) může také sloužit jako příklad toho, jak lze dělat religionistiku coby samostatný akademický obor, jehož devízou jsou právě interdisciplinární přesahy. Svými několika přešlapy zároveň varuje před úskalími takové práce.

² Marx-Wolf, H. (2006). David Frankfurter, *Evil Incarnate: Rumors of Demonic Conspiracy and Ritual Abuse in History*. *Bryan Mawr Classical Review* 12/36. Nalezeno [20. 12. 2013] na: <http://bmcrr.brynmawr.edu/2006/2006-12-36.html>.